

УДК 159.9:34.01

Н. Л. ЧЕРНЯКОВА,*практичний психолог**Курязької виховної колонії для неповнолітніх імені А. С. Макаренка*

ПСИХОКОРЕГУВАЛЬНА РОБОТА З ДЕВІАНТНИМИ ПІДЛІТКАМИ У ПЕНІТЕНЦІАРНІЙ УСТАНОВІ

Розглянуто особливості роботи психолога з девіантними підлітками – вихованцями колонії для неповнолітніх злочинців. Подано коротку статистику дитячої злочинності в Україні. Розглянуто взаємозв'язок девіантної поведінки з психічною депривацією в підлітків. Висвітлено методи корекційної роботи з вихованцями в місцях позбавлення волі, особливу увагу приділено методу казкотерапії. Розглянуто особливості психологічної роботи із застосуванням казкотерапії. Виявлено ефективність використання цього методу в процесі діагностики і психологічної корекції особистості вихованців.

Ключові слова: *девіантна поведінка, депривація, психологічна корекція, казкотерапія, рефлексія.*

Проблема підліткової злочинності в Україні залишається актуальною, і фахівці різних сфер шукають нові методи профілактики та корекції деструктивної поведінки малолітніх злочинців.

За статистичними даними, у 2012 році в Україні налічувалося близько 14 тис. підлітків, які вчинили злочин. Половина загальної кількості малолітніх злочинців мають середній вік 17 років. Та 14238 злочинів було скоєно підлітками, які не досягли 18 років [1].

«Протягом першого кварталу 2014 рівень злочинності серед неповнолітніх виріс на 57,1 %... Більше половини з 1,2 тис. скоєних злочинів – тяжкі та особливо тяжкі. Близько 400 підлітків вчинили злочини повторно» [2].

Газета «Закон і бізнес» наводить думку Міністерства освіти і науки України про причини дитячої злочинності: «недостатній життєвий досвід, схильність до наслідування дорослих, віра в безкарність, недостатній рівень самокритичного ставлення до власних вчинків, вживання спиртних напоїв або наркотичних речовин, а також безконтрольність з боку вихователів, недостатній рівень профілактичної роботи з неповнолітніми тощо» [2].

Метою цієї статті ми ставимо дослідити окремі психологічні аспекти дитячої злочинності в Україні та окремі особливості роботи психолога з вихованцями пенітенціарної установи.

У більшості випадків підліткова злочинність вчиняється дітьми з «проблемних» сімей. Сімейне неблагополуччя є головним фактором, який сприяє розвитку деструктивної та делінквентної поведінки підлітка. Варто звернути увагу на сімейні конфлікти, які носять хронічний характер та є причиною патохарактерологічного розвитку дитини. Також «проблемність» означає і те, що інтереси та потреби

дитини в родині задовольняються дуже рідко, та існує такий фактор, як відсутність емоційного контакту дитини і батьків, тобто дитина перебуває в психічній депривації [3].

Психічна депривація провокує такі зміни в структурі особистості, як зниження інтелектуальних здібностей, ослаблення вольових якостей, почуття власної неповноцінності, порушення прив'язаності.

З цього приводу Є. І. Рогов зазначає, що депривація провокує девіантну поведінку, а вже на цей фактор накладаються інші: економічні, соціальні, культурні тощо [4, с. 13–14, 21].

Емоційна депривація призводить до порушень не тільки в соціумі, а й до спотворення «Я»-концепції, до психологічного переживання «гидкості» власного «Я», а отже, спотворення самосвідомості. Важливу роль у цій ситуації відіграє наявність емоційного контакту дитини та батьків. Якщо дитина виховується в обстановці емоційного відчуження, це створює у неї відчуття власної провини, формує негативне ставлення до зовнішнього світу.

На думку Е. Еріксона, мета розвитку особистості в підлітковому віці – набуття чи втрата власного «Я», а також формування почуття ідентичності або відчуження і невизнання [5, с. 32, 33].

Досягаючи підліткового віку, дитина зазнає якісних змін. Відомо, що підлітковий вік є кризовим періодом, це так званий «місток» між «Я»-дитиною і «Я»-дорослим. І основна особливість цього віку – це набуття власного «Я». У цьому віці відбуваються метаморфози як на фізичному, так і на психологічному рівнях. Підліток відчуває себе дорослим, але його неспроможність у багатьох сферах говорить про зворотне. Зростає критичне судження щодо

самого себе, з одного боку, та самообожнювання, – з іншого. Тобто самооцінка стає плаваючою, нестабільною. Бажання бути незалежним від батьків викликає конфлікт як внутрішньоособистісний, так і у відносинах з батьками. У цьому віці орієнтація спрямована на однолітків, які є референтною групою, законам якої підпорядковується підліток.

Г. Кеплан досліджував взаємозв'язок між девіантною поведінкою і зниженою самоповагою. Підліток, бажаючи підняти рівень самоповаги, бере участь в антисоціальних діях, примикає до групи однолітків з такою ж спрямованістю, його метою є самоствердження і підвищення свого психологічного статусу. Простіше кажучи, для нього важливо знайти те визнання, яке він не отримав у родині. Як правило, підлітки, які перебувають у місцях позбавлення волі, таким чином підвищують власну самооцінку і набувають самоповаги. Також Г. Кеплан вказує на те, що підліток бажає відповідати вимогам суспільства, але внаслідок різних причин, будь то проблема ідентичності, соціальні умови, недолік матеріальних ресурсів, відсутність соціальної адаптації і т. ін., він не в змозі це зробити [6, с. 252–254]. І тоді він шукає інші шляхи самореалізації.

У випадку з девіантними підлітками самоактуалізація і соціалізація є перекритими внаслідок психічної депривації, яка також перешкоджає розвитку самосвідомості і рефлексії.

У своїй статті «Сучасні підходи до розуміння терміна «рефлексія» Ю. Б. Безгіна звертає увагу на те, що «у більшості досліджень рефлексія розуміється як процес осмислення і переосмислення людиною своїх відносин з предметно-соціальним світом. Вони виявляються під час її спілкування з іншими людьми, активного освоєння норм і засобів різних діяльностей, що виражається, з одного боку, в побудові нових власних образів, а з іншого, – у виробленні більш адекватних знань про світ з їх подальшим втіленням у вигляді конкретних дій» [7, с. 38]. Процес рефлексії у девіантних підлітків є проблемою, яка на сьогоднішній день мало вивчена. Зокрема, актуальним є подальше вивчення методів розвитку рефлексивності вихованців колоній у рамках пенітенціарної системи.

На базі Курязької виховної колонії психологами проводиться корекційна робота з вихованцями, тобто з підлітками з деструктивними формами поведінки.

У роботі використовуються методи діагностики, профілактики та психокорекції. До методів

психокорекції ми відносимо особисті бесіди і консультації, а також різні види психотерапевтичної роботи.

Одним із найбільш ефективних методів, спрямованих на розвиток рефлексивності вихованців, є казкотерапія. Казкотерапія може виступати як діагностичним методом, так і корекційним, вона сприяє розвитку самосвідомості та рефлексії у вихованців.

У процесі діагностики особливостей особистості вихованців ми обговорюємо з ними отримані під час проведення казкотерапії результати у тому випадку, якщо це не несе загрози їхньому психічному здоров'ю. Так, наприклад, коли використовуємо рисунковий метод «неіснуюча тварина», ми розмовляємо про цю тварину, питаємо про її друзів, улюблену їжу. Питання можуть бути дуже різноманітними. Уже на цьому етапі можна визначити, якою мірою підліток є рефлексивним. Малюнок може мати агресивний характер, свідчити про підвищену тривожність, страх, а в характеристиці «тварини» вихованець нічого подібного не зазначає. Звичайно, це може бути пов'язано і з небажанням у цей момент відкриватися, внаслідок несформованого відчуття довіри до психолога, оскільки на це потрібен певний час, але можна стверджувати, що більшість із підлітків не усвідомлюють, в якому емоційному стані вони знаходяться. І це стосується не тільки емоційної складової, а й самосвідомості в цілому. І для вихованців доволі часто стає відкриттям те, що вони про себе дізнаються від психолога.

Казкотерапія, на наш погляд, є методом, який дозволяє психологу пенітенціарної установи працювати з підлітками ефективно. Вона розвиває пізнавальні процеси, прищеплює морально-етичні цінності, сприяє формуванню самосвідомості і рефлексії підлітка.

Привабливість цього методу полягає також у тому, що його можна використовувати не тільки висококваліфікованим фахівцям, а й початківцям-психологам, тим, хто тільки починає свою професійну діяльність. Завдяки казці створюється контекст, у якому відбувається перенесення внутрішнього світу підлітка на сюжет казки. Внаслідок цього вмикаються процеси, спрямовані на активізацію потенційних особистісних структур.

К. Бремс зазначає, що розповідання історій дуже терапевтично впливає на дітей [8]. Підбирати потрібно казки, які б відповідали культурній приналежності особистості дитини, її історичному корінню.

Підліткам, особливо вихованцям колонії, складно говорити про свої проблеми відкрито. У казці все просто. Казкова історія не зачіпає особисто. Вона знімає захист і створює атмосферу довіри між підлітком та психологом. Виникає зона безпеки, яка сприяє активації пізнавальної активності та включення у процес. Цікаво слухати і спостерігати, як хлопці діляться своїми інтерпретаціями однієї і тієї ж казки.

Наведемо приклад роботи з вихованцями. Завдання полягало в тому, що потрібно було придумати казку на будь-яку тему, з будь-якими героями.

Основною умовою завдання було придумати унікальний текст казки. Хлопці по черзі читали казки, і ми разом із психологом їх обговорювали. Висловлювався кожен. Один із хлопців написав казку про муху, яка була марною і самотньою, але одного разу вона познайомилася з бджолою, яка займалася добуванням меду, і муха відчула себе ще більш самотньою. На питання «чому муха почувається самотньою?» вихованець відповів: «Бо вона зелена і в неї нікого немає». В нашому епізоді ми спостерігаємо виявлення проєктивного механізму, коли особистий досвід і самовідчуття проєктуються на сюжет казки. В даному випадку казка була використана як для діагностики, так і для терапевтичного впливу.

Ще один приклад роботи з прибулими вихованцями. Етап складався з двох підлітків, які не досягли повноліття. Під час особистої бесіди один із хлопців сказав, що він сирота – маму позбавили батьківських прав за зловживання алкогольних напоїв, бабуся, яка придивлялася за хлопцем, померла в 2013 році. Судили його за крадіжку. Пояснив, що стипендії не вистачало, тому скоїв злочин. Другий хлопець – із

сім'ї, в якій батьки розлучилися і через деякий час з'явився вітчим; є брат, котрий має два дипломи про вищу освіту. Отже, під час проведення казкотерапії перший вихованець сказав, що сенс казки – у дружній сім'ї і матеріальному благополуччі, для другого сенс – у невловимому прагненні до досконалості. Коли його запитали, на що схожа ця досконалість, він відповів: «На брата!».

Навіть із цього маленького епізоду ми бачимо, що такі культурні цінності, як повноцінна сім'я, економічна стабільність, прагнення до саморозвитку, важливі для вихованців, незважаючи на те, що вони «просякнуті» кримінальною культурою і тими поняттями, які вона пропонує. Стосовно цієї ситуації ми бачимо, на які цінності можемо орієнтуватися, здійснюючи корекцію особистості.

Часто звертаємо увагу вихованців на ті вислови, які вони вимовляють, інтерпретуючи казку. Повторюємо їхні слова, перепитуємо при цьому, чи правильно ми їх зрозуміли. Для того, щоб їх висловлювання набували рефлексії.

Таким чином, у роботі з девіантними підлітками – вихованцями колонії використовуються методи діагностики, профілактики та психокорекції. Як показав досвід, одним з найбільш ефективних методів, спрямованих на розвиток рефлексивності вихованців, є казкотерапія. Казкотерапія може виступати як діагностичним методом, так і корекційним, вона сприяє розвитку рефлексії у вихованців. А розвиток рефлексії у девіантних підлітків, у свою чергу, впливає на зниження рецидивів злочинів, завдяки розширенню знань про світ, про себе і про інших, відкриттю і засвоєнню моральних законів, усвідомленню причин та наслідків певних подій і власної поведінки.

Список використаних джерел

1. Колишний В. Малолетней преступности МОН предлагает противопоставить просветительство и службы примирения [Электронный ресурс] / Василь Колишний // Закон и Бизнес. – 20.07–26.07.2013. – № 29 (1119). – Режим доступа: http://zib.com.ua/ru/35679-maloletney-prestupnosti_mon-predlagaet-protivopostavit-prosv.html.
2. Уровень детской преступности в Украине вырос на 57 % – ГПУ // Закон и Бизнес. – 29.04.2014 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://zib.com.ua/ru/83440-uroven-detskoy-prestupnosti-v-ukraine-viros-na-57-gpu.html>.
3. Лангмейер Й. Психическая депривация в детском возрасте [Электронный ресурс] / Йозеф Лангмейер, Зданек Матейчек. – Прага : Авиценум, 1984. – С. 17–60, 244–258. – Режим доступа: <http://gestalt-taganrog.ru/articles/deprivatio1.shtml>.
4. Рогов Е. И. Настольная книга практического психолога : учеб. пособие : в 2 кн. / Е. И. Рогов. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Владос, 1999. – Кн. 1 : Система работы психолога с детьми разного возраста. – 384 с. : ил.
5. Эриксон Э. Идентичность: юность и кризис [Электронный ресурс] / Э. Эриксон ; пер. с англ. ; общ. ред. и предисл. А. В. Толстых. – М. : Прогресс, 1996. – 344 с. – Режим доступа: <http://psylib.myword.ru/index.php?automodule=downloads&showfiled=1407>.

6. Кон И. С. Психология ранней юности / И. С. Кон. – М. : Просвещение, 1989. – 255 с.
7. Безгина Ю. Б. Современные подходы к пониманию термина «рефлексия» [Электронный ресурс] / Ю. Б. Безгина // Альманах современной науки и образования. – № 1 (1). – Тамбов : Грамота, 2007. – С. 37–41. – Режим доступа: http://scjournal.ru/articles/issn_1993-5552_2007_1_14.pdf.
8. Бремс К. Полное руководство по детской психотерапии / К. Бремс ; пер. с англ. Ю. Брянцевой. – 2-е изд., междунар. – М. : Эксмо-пресс, 2002. – 639 с.
9. Рассудова Л. А. Процесс рефлексии у девиантных подростков / Рассудова Л. А. // Современные исследования социальных проблем. – 2012. – № 7 (15). – 13 с. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://sisp.nkras.ru/e-ru/issues/2012/7/rassudova.pdf>.

Надійшла до редколегії 26.09.2014

ЧЕРНЯКОВА Н. Л. ПСИХОКОРРЕКЦИОННАЯ РАБОТА С ДЕВИАНТНЫМИ ПОДРОСТКАМИ В ПЕНИТЕНЦИАРНОМ УЧРЕЖДЕНИИ

Рассмотрены особенности работы психолога с девиантными подростками в пенитенциарном учреждении. Представлена краткая статистика детской преступности в Украине. Рассмотрена взаимосвязь девиантного поведения с психической депривацией у подростков. Представлены методы коррекционной работы с воспитанниками в местах лишения свободы, особое внимание уделено методам сказкотерапии. Раскрыты особенности работы психолога с применением сказкотерапии. Выявлена эффективность использования данных методов в процессе диагностики и психологической коррекции личности воспитанников.

Ключевые слова: *девиантное поведение, депривация, психологическая коррекция, сказкотерапия, рефлексия.*

CHERNIAKOVA N. L. THE PSYCHOLOGICAL CORRECTIONAL WORK WITH DEVIANT TEENAGERS IN PRISON

The peculiarities of the psychologist's work with deviant teenagers – inmates of the prison are observed. A brief statistics of juvenile crime in our country is present. The interrelation of deviant behaviour with mental deprivation of adolescents is studied. The methods of correctional work with adolescents in prisons are present; particular attention is paid to the methods of fairy-tail therapy. Peculiarities of the psychologists work with the use of fairy-tail therapy are disclosed. The tale therapy can act so as a diagnostic, and a correction method. It promotes the development of reflection of the pupils. And the development of reflection in deviant adolescents, in turn, affects the reduction of recurrence of crimes, due to the expansion of knowledge about the world, about themselves and others, the discovery and assimilation of moral laws, awareness of the causes and consequences of certain events and behaviour. The effect of the using of these techniques in the diagnosis and psychological treatment of pupils is identified.

Keywords: *deviant behaviour, deprivation, psychological correction, fairy-tail therapy, reflection.*